

## **HATUN SUYUPI TANTANAKUY**

### **Runa llaqtakunapa yupaychayninmantawan chanin yachaymantawan**

**(Bolivia, Ecuador, Perú, Guatemala, Honduras, Paraguay mama llaqtakuna)**

2008 watapi 16 manta 17 p'unchawkama kantaray killapi

### **Lima llaqtamanta rimarimusqa**

#### **Runa llaqtakunapa yupaychayninmantawan chanin yachaymantawan**

Perú Mama llaqtapa Lima llaqtanpi tantanaykukuspa runa llaqtakunapa yupaychayninmantawan chanin yachaymantawan rimanakuyku. Chaypim Guatemala, Bolivia, Ecuador, Perú, Paraguay, Honduras mama llaqtakunamanta hamuq runakuna rimanakuyku. Hamuykuqa ministerio educacionpi llamk'aqkuna, yachachiqkuna, runa llaqtakunapa huñunasqankuna, maya llaqtamanta q'anjob'al, k'iché, mam, kaqchikel llaqtachakuna; chaymantapas aimara, quechua, kichwa, tacana, guaraní, asháninka, shipibo, awajún, garifuna simi rimaq runakuna, kaqtaq chay Ecuador, Bolivia, Perú Mama llaqtakunapi EIBAMAZ – UNICEFpi allin yachaysapa llamk'aqkuna, Guatemalapi Honduraspi PROEIMCA-PNUDpi llamk'aqkunantin, chaypim kay yuyaykunata allinta puqurichimuspa llapan llaqtakunapa huñunakuyninman riqsichimuykichik:

Runa llaqtakunapa yupaychayninqa hunt'asqa kasqanta, wiñay wiñay watamanta kawsasqantapas pacha mamapa kallpankuna chaninchasqa kasqantapas pacha mamapa kaqninkunapas chaninchasqa kasqantapas takyachiypuni.

Llaqtakunapi akllanakuspa kamachinakuyqa runakunapa paykuna ukhupi llaqtakunapas paykuna ukhupi, yachaykunapas paykuna ukhupi yupaychanakuywanmi hatarin. Mayqanpas hukkunamantaqa manam kuraqchu, yachaykunapa kallpantapas qullqipa kallpantapas kamachikuypa kallpantapas kawsaykunapa kallpantapas llapanmantam rakinakunku. Chayhina kawsaytam kallpachaykupuni.

Runa llaqtakunapaqqa chanin yachaykunaqa "allin kawsaywanmi" ninakun. Chay allin kawsayqa kikin llaqtapa niraq niraq yachaykuna paqarichiyinmi, ima sasachakuyapaqpas ch'uyanchay taripaymi, unquykunapaq kikin llaqtapi hampikuy tariymi, ñawpa machukunapa yachaynin yupaychaywan apaykachaymi, llaqtakunapa niraq niraq yachaynin, niraq niraq rimasqan simi, niraq niraq muyuriqninchikpi kawsaykuna yupaychaymi; imamanña taripaypas llapanpaqmi kasqankama, allpa mamaman llapan runapa aypaynin yupaychay, Pacha mamapas simikunapas yachaykunapas chanin kawsaykunapas munay ruraypas huk allin qhipa

**Lima Llaqtamanta Rimarimusqa**  
**Runa llaqtakunapa yupaychayninmantawan chanin yachaymantawan**

yachaykunapas ruraykunapas kikin llaqtapaqmi kaqtaq tiqsi muyuntinpi huk llaqtakunapaqpas; chaymi allin kawsayqa.

Runa llaqtakunaqa kikinkupa yuyaychasqan yachachinakuyniyuq kananku. Chay yachachinakuyqa iskay kawsaypi, kikin llaqtapa kawsayninpi, iskay simipi huk simikunapi ima kanan. Chayhina yachachinakuywanmi llaqtallanpi yuyaytapas kamachisqalla puriytapas huk kawsayllapi tiyaytapas qunqanqa, chaypachaqa yachayninkuman yapachunku niraq niraq llaqtakunapa, niraq niraq kawsaykunapa paykunapura yupaychanakuspa Pacha mamatapas yupaychaspa kawsanankutam mañakuyku.

Llapan runapas irqikunapas maqt'a p'asñachakunapas wayna sipaskunapas machu paykunapas kaqninkupi yupaychasqa kananku. Paykunaqa rimasqan simiraykupapas huk niraq kawsayninraykupapas qhari warmi kasqanraykupapas maymantaña kasqanraykupapas mistipas runapas kasqanraykupapas t'aqarparisqachu tarikunanku; chaykunatam yapamanta mañakuyku.

### **Chayraykutaqmi mink'akuyku**

#### **Llapan runamanpas huñunakuykunamanpas**

1. Chanin yachaykunatapas yachaykuna tupuytapas runa llaqtakunapa yupaychasqan ñawiwana tukuy ima kawsayta qhawarinata. Chay qhawariyqa kanan mana hukllachu aswanpas niraq niraq, chaypi rikukunan llaqtanchik, ayllunchik, runa kasqanchikpas; maskakunantaqmi pichus maychus kasqanchikmanta wiñariy, Pacha mamawanpas uywanakuspa. Chay musuq ruraykunatam mink'akuyku.
2. Yachachinakuykuna purichiypas llamk'achiypas kamachikuykunapas yachachiykunapas t'ikrasqan kanan. T'ikrasqa kaspam runa masikunata manaña ñit'inqachu, mana huk kawsayllatachu riqsichinqa, mana umallatachu wiñachinqa, kamachikuqkunapas uyarikuq kanan; Chayhinallataq ruruchiykunatapas runa ukhupi kawsaytapas kawsaykuna yupaychaytapas runa llaqtakunapi kamachinakuytapas qhawarinanpunim. Chaytam mink'akuyku.
3. Yachay wasikunapa ruraynintapas chaypi llamk'aqkunapa ruraynintapas yachay wasipi llapan yuyaykunatapas ruraykunatapas t'ikrakunantam suyayku. Chaykuna t'ikrakuptinmi ima uma nanaypas sasa kawsaykunapas musuq yuyaykunawan musuq llamk'anakunawan allinyanqapas ch'uyayanqapas; hinaptinga qhipaman hamuq sasachakuykunatapas atipasunmi.

### **Yachachinakuymanta rikuqkunaman**

#### **Mama llaqtapi kamachikuqkunamanpas ministerio educacionkunamanpas**

1. Kikin llaqta runakuna imapipas allin kasqankutapas mana allin kasqankutapas tarinanku. Paykunapunim tarinqakupapas yachayninkumantapas hunt'asqata willakunqaku. Kay yachaykuna ukhupim tarikun willakuykuna, tukuy ima ruraykuna, ñawpa llamk'aykuna, hampinakuykuna, kikin llaqtapa yupayninkunapas. Kay yachaykunataqa huk llaqtakuna wak runakuna riqsinantam kallpachayku.

**Lima Llaqtamanta Rimarimusqa**  
**Runa llaqtakunapa yupaychayninmantawan chanin yachaymantawan**

2. Runa llaqtakunapa yachaynintapas kawsaynintapas tarimuspaqa kikin llaqtaman ñawinchanapaq kutichina. Chay yachaykunata riqsispa hukkunapas allin kawsayta taripananku. Chay yachaykunaqa llaqtapipas ayllupipas yachay wasipipas riqsikunanpuni; Chayhina kanantam mañakuyku.
3. Rimaykunapas qillqasqakunapas runa llaqtapaqmi rikch'akuyninpiqa kachkan, chayqa rimaylla, mañakuykum aswanpas chay runa llaqtakunapi llamk'aykuna kananpaq qullqi yapakunanta, runa llaqta yachachiqkuna llamk'ananpaq contratasqa kananta mañakuyku. Yachachiqkunaqa rimasqan simiyuq llaqtakunapi llamk'ananta munayku. Runa llaqtakunapa munasqanmanhina, mañakusqanmanhina yachachiyninkuqa kikin llaqtapa yachaynin kanan, achka kawsaypi, achka simipi. Chaytam mañakuyku.
4. Runa llaqtakunapas runa ayllukunapas runa huñukuykunapas yachachinakuyinpiqa umapipunim kananku. Yachachinakuypa umanpi kaspam paykunaqa chaykunata allinta purichinqaku, kaqtaq mayhina yachachinakuypaq wawankupaq allin chaytapas akllanqaku. Chaytapas yachasqankumanhina, kawsasqankumanhina, rimasqanku simimanhina, tiyasqanku llaqtamanhina, llaqtankupa riqsisqanmanhina; chayhinallataq mayhinataq paykunapaq chanin yachaypas llaqtankupa yachaynin yupaychaypas chaykunata riqsinanku.
5. Runa llaqtakunapi apaykachakuq llamk'anakunapas yachachikusqankunapas t'ikrakunanmi. Chay llamk'anakunaqa huk llaqtakunapa kawsaynintam riqsichikun, kaqtaq hukkunapa uyanta rikuchikusqanrayku t'ikrasqa kanan; chaykunatam mink'akuyku.
6. Sapanka runa llaqtakunapi paykuna ukhumanta akllanakuspa yachachinakuypi llamk'anakuna paqarichiqkunata rimasqan simimanhina, llapan yachakuqkunapa ruraqkunatapas yanapanapunim.
7. Runa llaqtakunapa yachay wasinkunapiqa qillqasqa llamk'anakunapas hukkunapas riqsiyninkumanta allin yuyaykunapi rurasqa kanan, kaqtaq chay ukhupi willakuykunaqa chanin t'aqasqa kanan, kawsasqakunapas chanin willakunan, sumaq ruraykunapas chaninchasqa hamunan, musuq yachaykunapas musuq ruraykunapas allin aypachisqa allin rakisqa tarikunan. Runa llaqtakunapa yachayninmantataq huk llaqtakunapa yachayninmantataq. Llaqtakunapa yachayninkunaqa kikin llaqta ukhupi tarikun, yuyaqkunapa umanpi, qhari warmi yachaqkunapa makinki; chaykunam llamk'anakunamanta rimaspaqa hunt'akunan.
8. Runa llaqtakunapiqa yachachikunanpuni musuq llamk'aqkunata, chay ukhupim kanan allin yachachikuqkuna, imapas allin ruraqkuna, allin kamachikuqkuna, allin imapas rurachiqkuna, llaqtapi huk munakuqkunapas; kaykuna yachachinapaqqa qhawarinapuni Pacha mama runawan mayhina uywanakusqanta, chaytam yuyaychanataq kallpachanataq.
9. Wasikunatapas llamk'anakunatapas kaqtaq musuq llamk'anakunatapas yachaykunatapas apaykachaynintinta runa llaqtakunaman qunapuni.
10. Runa llaqtakunapi yachay wasikunaqa kikin llaqtapa wasinkunaman rikch'akuqpuni rurakunan, kaqtaq llamk'anakunapas yachakuqkunapa riqsisqan

**Lima Llaqtamanta Rimarimusqa**  
**Runa llaqtakunapa yupaychayninmantawan chanin yachaymantawan**

apaykachanamanta rurasqa kanan. Wawakunapas wayna sipaskunapas kaqninkupi mana k'irisqa kanankupaqqa wasinkupihina tarikunanku. Chayhina yachay wasikuna rurakunantam mañakuyku.

11. Yachachinakuymanta ima kamachikuyña musuq rurakamuptinpas, runa llaqtakunaqa “ari” ninankupaqpas “manam” ninankupaqpas allin willasqapuni kananku. Kay runa llaqtakunaqa ñawpaqmanmi churananku mayhina kawsasqankuta, yupaychayninkuta, kaqtaq allpa mama tiyasqankutapas. Chaykunatam runa llaqtakunataqa uyarinapuni.
12. Yachachiqkunapa, runa wawakunapa pichus maychus kasqantapas, paykuna kikin munakusqantapas wiñarichiqkunata yanapanapuni.
13. Instituto normalkunapi, instituto pedagógico superior kunapi, universidadkunapi ima yachachiqkuna tariykipas tapupakuqkuna tariykipas yachasqankupi runapa yupaychaynintapas runapa yachasqantapas llamk'aqkunata aswan q'imipayana.

**Runa llaqtakunapa huñunakusqanmanpas ayllunkunamanpas**

1. Kikin runa llaqtakunapas niraq niraq kawsaypi llamk'aykunata paqarichinanku. Chay llamk'aykunapiqa kikin llaqtakunapa yupaychayninpuni rikukunan.
2. Runa llaqtakunaqa kawsayninkuta manapuni saqinankuchu, runa siminkutaqa rimanankupuni, ñawpa rimaykunatapas kawsachinankupuni, muyuriqninpi tarikuq Pacha mamatapas munanankupuni, kaqtaq tiyasqanku allpatapas; yachayninkutapas imataña riqsisqankutapas qillqasqakunapi mirachispa hukkunaman rakinanku.
3. Kikin runa llaqta ukhupiqqa willanakuypas rimanakuypas kananpuni. Yachaykuna apaykachaqkunaqa llaqtapi kamachikuqkunawan llaqtapi llamk'achiqkunawan riqsisqanku hawapi imamantapas huk yuyayman yaykuspapuni llamk'ananku.
4. Runa llaqtakunaqa kikinkupa may ñawpaqmantaraq yachayninkutapas riqsisqankutapas qillqasqata rurasqata waqaychananku. Chay waqaychaykunaqa kikinkupa siminkupitaq kikinkupa kawsayninpitaq kanan.
5. “Allin kawsay” kay pachapi mast'arikunanpaqri imakunataq rurana kanman, chay yuyaykunata kikin runa llaqta churarinan.
6. Runa llaqtakunaqa kikinkupuni qhawarinankupas qatirinankupas munasqanku yachachinakuykunata.

**Mama llaqtapipas hawa mama llaqtakunapipas yanapakuqkunaman**

1. Runa llaqtakunapi irqichakunatapas wayna sipaskunatapas kikin llaqtapa yupaychayninpi yachachinapaqqa yanapakuy mañakuq mama llaqtakunamanqa qunapuniraq yanapakuy mañakusqanta. Chay yanapayqa kanmanmi yachaykunapipas ruraykunapipas qullqipipas.

**Lima Llaqtamanta Rimarimusqa**  
**Runa llaqtakunapa yupaychayninmantawan chanin yachaymantawan**

2. Runa llaqtakunapaq programapas proyectokunapas yachachinakuymanta rurakunanpaqqa, kikin llaqtapunis ñawpaqtaqa allin willasqa kanan, chaymantataqsi manaraq qallarikuchkaptin kikin llaqtaqa rimanakuykunapi, yuyanchanakuykunapi, ruraykunapi, rurasqa tupuypi ima churakunanpunis. Chaykunas rurakunan mama llaqtakunapa yanapanakuyninpiqa.
3. Runa llaqtakunaqa yachayniyuqpuni kanku. Chay yachaykunatas qillqaspa kawsachinataq waqaychanataq. Chay llamk'aykunapiqa kikin runa llaqtam churakunan; Hawa llaqtamanta yanapakuykunaqa chay llamk'aykunatam yanapananpuni.
4. Chanin yachaykunaqa kachkanpuni runa llaqtakunapiqa, chay yachaykunaqa riqsisqa kanan wak llaqtakunapi, chaypaqmi runa llaqtakunapas yana runayuq llaqtakunapas rurasqankuta riqsichinakunankupaq paykunapura watunakunanku. Watunakuyqa kananmi Chawpi Abya Yalapi, kaqtaq hurinpiapas tiqsi muyuntinpiapas. Chay watunakuytam yanapakuq mama llaqtakunaqa maskanan.

Kay Runa llaqtakunapa yupaychayninmanpas Chanin yachachinakuymant qhari warmi sayamuqkunapas qatipasaqkum tukuy kallpaykuwan kay yuyasqakuna hunt'akunantaqa. Chay qatipayqa kanqam yuyaychayninpiapas rurakuyninpiapas hunt'akuyninpiapas. Qatipakuy kaptinmi kay hatun huñunakuypi yuyasqakunaqa hunt'akunqa.

Lima llaqtamanta, 2008 watapi 17 p'unchaw kantaray killapi.

(Traducción: Nonato Rufino Chuquimamani Valer, Carmen Gladis Alosilla Morales, Victoria Choque)